

Hacı Pîrî Efendi'nin İntihâb-ı Şerh-i Mesnevî Adlı Mesnevî Şerhi

Ömer SEMİZ*

Özet

Mesnevî yazıldıktan sonra büyük itibâr görmüş, çeşitli dillere çevrilerek tercüme edilmiş önemli bir eserdir. Bu itibarla daha sonraki yıllarda eserin tercümesinden ziyade ne anlattığını anlamak istenmesinden dolayı ortaya bir şerh geleneği çıkmış ve buna bağlı olarak her yüzyılda birer ikişer şârih çıkarak anlama ve anlatma işini çok yönlü olarak yapmıştır.

Mesnevî-yi Şerîfe yapılan şerhlerden biri olan İntihâb-ı Şerh-i Mesnevî, 16. yüzyılın sonlarına doğru Hacı Pîrî Efendi tarafından Mesnevî'nin I. cildine yapılmış bir şerhtir. Hacı Pîrî Efendi, bu şerh ile kendinden önceki ve sonraki şerhler arasında köprü kurmuştur.

Bu kitap bölümü, Mesnevî şerhlerinden birini ilim âlemine tanıtmayı amaçlamaktadır. Bu kitap bölümünde Hacı Pîrî Efendi'nin hayatı hakkındaki bilgiler kısaca verilmiş, sonrasında da İntihâb-ı Şerh-i Mesnevî; nüsha tavsifi, dil-impla hususiyetleri, şerh metodu, şerhin yazılma sebebi ve yararlandığı kaynaklar verilerek tanıtılmıştır.

Hacı Pîrî Efendi's Commentary on the Mathnawi Titled Intihâb-ı Şerh-i Mesnevî

Abstract

Mesnevî is an important work that has gained great reputation after it was written and has been translated into various languages. In this respect, in later years, a tradition of commentary emerged due to the desire to understand what the work was saying rather than translating it, and accordingly, one or two commentators appeared in each century and did the job of understanding and explaining in a versatile way.

İntihâb-ı Şerh-i Mesnevî, one of the commentaries made on Mesnevî-yi Şerîf, is a comment made by Hacı Pîrî Efendi towards the end of the 16th century on the

* Doktora öğrencisi, semizomer2@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5812-4821

first volume of Mesnevi. With this commentary, Hâcî Pîrî Efendi has built a bridge between the commentaries before and after it.

This book chapter aims to introduce one of the commentaries of Mesnevi to the scientific world. In this book chapter, information about Hâcî Pîrî Efendi's life is briefly given, and then İntihâb-ı Şerh-i Mesnevi; It is introduced by giving a description of the copy, its language-spelling characteristics, annotation method, the reason for writing the annotation and the sources it used.

Giriş

Çağında ve kendi döneminden sonraki zamanlarda dahi büyük ilgi gösterilen eserler vardır. Bunların başında daha 13. yüzyılda yazılmış olan Mesnevî gelmektedir. Mevlâna Celâleddin Rûmî'nin ölümsüz eseri o kadar kıymetlidir ki eser, yüzyıllar geçmesine rağmen her dönemde anlaşılmaya çalışılmıştır. Mesnevî yazıldığı zamanın toplumuna bir şeyler öğretmek maksadıyla yazılmıştır. Ne var ki sadece döneminde kalmamış ünü Anadolu coğrafyasını aştığı gibi etkisi de çağını ve çağları aşmıştır. Mesnevî gibi önemli bir eser, ilmi ve tasavvufî eğitim almadan çok zor anlaşılır türdedir. Bundandır ki Mesnevî'nin içindeki hazineleri bulmak isteyen birkaç âlim Mesnevî toprağını kazarak içindeki cevhere ulaşmak istemiştir. Her şârih kendi gücü mesabesinde bir şeyler ortaya çıkarmaya çalışmış ve bunun sonucu olarak Mesnevî şerhlerinden meydana gelen bir hazine yığını oluşmuştur.

Mesnevî'ye yapılan şerhler çok sayıda olduğunda bu şerhler kategorize edilmektedir. Mesnevî'nin tamamına yapılan şerhler, bir kısmına yapılan şerhler, ilk on sekiz beytine yapılan şerhler, intihâp yoluyla yapılan şerhler gibi kategorilere ayrılabilir (Özdemir, 2016: 466). Bilinen ilk tam tercüme olan Prizrenli Şem'i'nin Şerh-i Mesnevî'si şerhlere meşale tutan eser niteliğindedir. Tabii ki de Mesnevî'nin tamamına şerh yapabilmek her şârihe nasip olmamıştır. Bundan dolayı da şârihlerin çoğu, bir kısmına şerh yazmışlardır. Bu itibarla Mevlâna deryasına dalmak ve onun ufuk açıcı yol gösterici eserinden bir nebze olsun insanları faydalandırmak istemişlerdir.

Yukarıda genel çerçevede bahsettiğimiz Mesnevî şerhlerinden biri, aynı zamanda bizim çalışmamıza konu olan Hacı Pîrî'nin İntihâb-ı Şerh-i Mesnevî'sidir. Adından da anlaşıldığı üzere intihâb yoluyla yapılan şerhlerdendir. Bu kategorideki önemli eserlerden olması hasebiyle incelenmeye değer bir şerhtir. Bu çalışmamızda da mezkûr eseri kalemimiz yettiğince incelemeye ve sunmaya çalışacağız.

1. Hâcî Pîrî'nin Hayatı

Osmanlı dönemindeki önemli fikir adamlarından bahseden kaynakların bazılarında Hâcî Pîrî'nin ismi geçse de gerçek Hâcî Pîrî olduğu kısmında fikir birliğine gidilememiştir. Daha önce Mesnevî ve şârihleri üzerine çalışan araştırmacıların çoğu çeşitli kaynaklardaki her Hâcî Pîrî olasılığını değerlendirmişler ve en doğru bilgiye ulaşmaya çalışmışlardır. Araştırmacılardan Şener Demirel, Hâcî Pîrî'nin Osmanlı Müellifleri'nde ismi geçen Pîrî Muhammed Paşa olabileceğini öne sürmüştür (2007: 486). Ali Temizel ise Sicill-i Osmânî'nin II. Cildinden hareketle Pîrî Efendi'nin Mesnevî şârihi Hâcî Pîrî olduğunu söylemiştir (2009: 157). Osmanlı Müelliflerinde adı geçen şârih olduğu söylenen Pîrî Muhammed Paşa Karamanlı'dır ve Osmanlı vezirlerindendir. Mesnevî-yi Şerîf'in bir kısmını ve Şâhidî manzumesinin tamamını Tuhfe-i Mîr adıyla şerh etmiştir. Aynı zamanda bir Divânçesi vardır ve şiirlerinde Remzî mahlasını kullanmaktadır. Hayatını anlatan bir eserin olduğu yazılmaktadır. H 931/M 1524/1525 yıllarında öldüğünü bir beyitten yola çıkarak Bursalı Mehmed Tahir yazmaktadır (Yavuz-Özen, 1972: 295). Sicill-i Osmânî'de adı geçen Pîrî Efendi ise Kadı Mahmud'un oğludur. Eğitimini tamamlayarak müderris olmuştur. 1583-1584'te Eyüp Mollası olmuş, bir olaydan dolayı azledilip Yedikule'de hapsedilmiştir. 1586'da Galata kadısı, 1587'de Bursa kadısı olmuştur. 1588 Haziran'ında da yalan dünyadan göçüp, gerçek dünyaya gitmiştir (Süreyyâ, 1894: 44). Bu kaynakların dışında şârihin eserin başında yer alan arz-ı hâlde kendi hayatıyla ilgili bilgiler de bulunmaktadır. Bu bilgilere göre mezkûr şârih, 3 padişah görmüş (I. Süleymân, II. Selim, III. Murad) bir kişidir. Bu yüzyılda Osmanlı'nın her kulvarda çok iyi bir dönem geçirdiği düşünüldüğünde ilim tahsil etmesi ve önemli görevlerde bulunmasına şaşılmanası gerekir. Kendi verdiği bilgilere göre Hâcî Pîrî, Sivâs'ın eskilerinden olduğunu, meşâyih hizmetlerinde bulunduğunu ve uzun yıllar Sivâs divânında çalıştığını, bu hizmette bulunurken Kâbe'ye gittiğini, ardından Sivas Defter Kethüdâlığı yaptığını, bu görevin ardından 3 yıl seferde kaldıktan sonra Tokat Kethüdâlığı görevine geldiğini, ardından Tarsus sancağında bir toprak verilip 1 yıl geçmeden elinden alındığını, İstanbul'da mülâzemet olduğunu, biraz zaman sonra da kendisine Rumeli'de Dimişvar eyaletinde Mustafa Bey sancağından toprak tahsis edildiğini kendi üslubuyla kaleme almıştır.

“Sa’âdetlü ve rif’atlü pâdşâhımız e’azza’llâhu ensârahu hazretlerinin dergâh-ı âlilerine ‘arz-ı hâl-i dâ’î-yi bîvücûd budur ki bu bendeleri vilâyet-i Sivâs’un kudemâsından olup anda ‘alâka-yi kesîremüz vardur mukaddemâ tahsîl-i ‘ulûm eyleyüp ve bir mikdâr dahî meşâyih hizmetinde olup ba’dehu vilâyet-i mezbûre divânında kırk yıldan ziyâde istikâmetle hidmet olunup

münşiyân-ı masnû’i’l-keîâm huzûrlarında harf-i evkât ve eyyâm eyleyüp Ka’be-yi Şerîfe vardukdan sonra tederîciyle Sîvâs defter kethüdâlığı müyesser olup üç yıl ‘azîm sefer seferleyüp gelir iken der-i devletden kethüdâlığımız Tokat kâdısına virilüp bu kullarına Tarsus sancağı sadaka olunup varıldıkda bir yıl karâr itmedin yine eski sâhibine mukarrer olup sufre’l-yed âsitâne-yi merâmbahşlarına gelinüp mülâzemet üzere iken sancağımızı alan kimesne vefat idüp bu bendelerine ‘arz olındukda Dimişvâr’a tâbi’ Mustafa Beg sancağı bu kullarına sadaka olunup...” [2a].

Bu bilgilere dayanarak Hâcî Pîrî Efendi’yi 16. yüzyıl şârihlerinden saymak mümkündür. Bununla birlikte diğer bilgilerin doğruluğu henüz kesin değildir. Tabii ki en önemli ve doğruluğu tartışılmayacak olan kendi eserinin başında verdiği hayatıyla ilgili bilgilerdir. Bu bilgiler ışığında Hâcî Pîrî hakkındaki bilgiler az da olsa gün yüzüne çıkmış kabul edilebilir.

2. İntihâb-ı Şerh-i Mesnevî

2.1. Nüsha Tavsifi

Eser, İstanbul Süleymaniye Ktp. Halet Efendi, Mülhak, no.26 bulunmaktadır.

Bu nüsha, 275x160 (189x100) mm ebadında, 172 varak ve 17 satırdır. Nesih hatla 990/1582’de istinsah edilmiştir. Zencirekli, miklepli, yaldızlı ve siyah renkli bitki motifli şemseli, kırmızı meşin ciltlidir. Mavi, siyah ve sarı renkli cetvelli, açık krem renkli varaklıdır. Konu başlıkları, Arapça ibareler ve dikkat çekmesi gereken yerler surhla yazılmıştır.

Başı: Sa’âdetlü ve rifâtlü pâdşâhımız e’azza’llâhu ensârahu hazretlerinin dergâh-ı âlilerine ‘arz-ı hâl-i dâ’î-yi bivücûd budur ki bu bendeleri vilâyet-i Sîvâs’un kudemâsından olup anda ‘alâka-yi kesîremüz vardur mukaddemâ tahsîl-i ‘ulûm eyleyüp...[1b]

Sonu: fekad fitemme evâhir-i şehri cemâziye’l-evveli min şühûr sene tis’in ve tis’a mi’e min hicreti’n-nebeviyye aleyhi’s-salâtü ve ekmelü’t-tahiyât evvelen ve âhîran ve zâhîran ve bâtînen [172b]

2.2. Eserin Yazılış Sebebi

Eserin yazılış amacının kendi belirttiği dışında söyleyecek olursak, aynı yüzyılda ve öncesinde Mesnevî’ye kısmen ya da tamamen yapılan şerhlerin etkili olduğu düşünülebilir. Bilindiği üzere Mesnevî’nin tamamı olmasa bile birkaç hikâyesi ya da beytinin eserler içinde tercüme ya da şerh edildiği bilinmektedir. 15. yüzyılda ilk tercüme ve şerh olan Muinüddin b. Mustafa’nın Mesnevî-yi Murâdiyesi ile başlayan Mesnevî şerhlerinin (Demirel, 2007: 481), Hâcî Pîrî

tarafından dikkat çekmesi çok da şaşılacak bir durum olmasa gerektir. Çevresinde ve muhtelif yerlerde yapılmış birçok eserin varlığından haberdar olacak ki evvelâ Mesnevî'nin ilk defterini tamamen şerh ettiğini kendi eserinin başında yazmıştır. Tabii ki bu gibi eserlerin ilk amacı didaktik olduğundan Hâcî Pîrî uzunluğu sebebiyle akılda kalıcı olmasından şüphe ederek kitabını ortaya çıkarmamış bunun yerine intihâben eser tertib etmek niyetinde olduğunu İntihâb-ı Şerh-i Mesnevî'nin hemen başında söyleme gereği duymuştur.

“...ba'd bu dâ'i-i bî-delîl ve bu hakîr-i zelîl ya'nî Hacı Pîrî-i pür-'alîl sermâye-i kalîl ile mukaddemâ kutbu'l-ârifîn sultânü'l-muhakkikîn Mevlâna Muhammed Celâle'ddîn-i Rûmînün Mesneviyyâtından cild-i evvelin Türki libâs ile tertîb idüp ...” [3a]

“Cevâhir-i pürzevâhiri deryâ-yı ma'ârifden sahrâ-yı beyâna ve letâyif-i pür-'iberi gülistân-ı safâdan sahîfe-i 'ayâna gelüp tahrîr olunmuş idi lâkin ol arûs-ı dil-firîbiñ nikâbı merfû ve hacle-i halvetde mestûr u memnû' olan ahvâlî her ehl ü nâ-ehle ma'lûm olıcak tıbâ'-i ulî'l-'azme tatvîlâtı sebebiyle teneffür hâsıl olmağın hıfz u rabta âsân olmağ için intihâb olunmak hâtır-ı fâtırda musammem idi...” [3a]

Hâcî Pîrî'nin eserini yazma sebebini kendi cümleleri ile hâtimedede, rumuzların açıklanması ve ortaya çıkarılmasının sultana göre bir amel olacağından bahsederek belirtmiştir. “Mevlâna Muhammed Celâle'ddîn Rûmî kuddise sirruhu manzûmâtı rumûzâtının tavzîh ü tebyîni ola câ'iz... [172a]”

2.3. Eserin Yazılış Tarihi ve Yeri

Hâcî Pîrî eserin yazılmasına I. Süleyman zamanında başladığını ve II. Selim döneminde bitirdiğini söyler:

“Hacı Pîrî-i pür-'alîl sermâye-i kalîl ile mukaddemâ kutbu'l-ârifîn sultânü'l-muhakkikîn Mevlâna Muhammed Celâle'ddîn-i Rûmînün Mesneviyyâtından cild-i evvelin Türki libâs ile tertîb idüp ba'zısı eblağü's-süleâ ve efdalü'l-fuzalâ Hüseyin Hârezmînün ibâret-i fûrs ile olan icmâlinden ve ba'zı Mevlâna Surûrî şerhinün tafsîlâtından ve ba'zı kelîmât-ı tayyibe-yi ekâbirden ve mutâyebât-ı mu'tebere-yi efâdıl ehl-i yakînün elfâz-ı dürrerbârlarından ve karîha-yi fakîrden zuhûr iden ma'ânî-yi dilpezîrden derc olunup ibtidâsı hazret-i Firdevs-âşiyân u kuds-mekân merhûm u mağfûr Sultân Süleymân ve intihâsı garîk-i rahmet-i gufrân oğlu Sultân Selîm sâhib-kırân aleyhimü'r-rahme ve'l-gufrân zamânlarında vâki olup cevâhir-i pür-zevâhiri deryâ-yı ma'ârifden sahrâ-yı beyâna ve letâyif-i pür-'iberi gülistân-ı safâdan sahîfe-yi ayâna gelüp tahrîr olunmuş idi [3a]”

İntihâb-ı Şerh-i Mesnevî'yi şârih II. Selim zamanında bitirse de III. Murad zamanında İstanbul'da son şeklini vermiş ve mezkûr sultana eserini takdîm etmiştir. Eserin hâtîme kısmında da şârih tamamlanma tarihini söylemiştir buna göre şârih eserini 900/1582 senesinin Cemâziyelevvelinin (Temmuz) sonlarına doğru tamamlamıştır: “*Fe Kad Fî Temme Evâhir-i Şehr-i Cemâziye'l-evvel Sene Tis'in ve Tis'a mi'e [172b]*”

2.4. Şekil ve Muhteva

İntihâb-ı Şerh-i Mesnevî, manzûm-mensûr karışık bir eserdir. Eserin geneli mensûr olarak kurulsun da manzûm kısımlar hiç azımsanmayacak kadar fazladır. Eserde beyit, rubâî, mısra, şî'r gibi başlıklarla verilen manzûm parçalar bulunmaktadır. Bu parçaların ekserisi Farsçadır.

Şî'r

Sîne perdâhtem ezher çi temennâ-yı tû nîst
Kârem eknûn bahr-ı endîşe-yi sevdâ-yı tû nîst [7a]

Rubâî

Ânrâ ki dil ez'ışk berâteş bâşed
Her kıssa ki gûyed heme dilkeş bâşed
Tu kıssa-yı 'âşıkân hemî kem şinevî
Bişnev bişnev ki kıssayışân hoş bâşed [22a]

Mesnevî

Rûy-ı her yek mîniger mîdâr pâs
Bû ki gerdî tu zihidmet rûşinâs [32b]

Beyt

Çun pây-ı taleb birûn nihâdî
Hân tâ nerevî behod murâdî

Zîrâ ki sefer derîn merâhil
Bîtûşe vü rebreset müşk [32b]

Mensûr parçalar, manzûm parçaların açıklaması niteliğinde olmaktadır ve eserin genelini kapsamaktadır. Ayrıca başlıkların altında da ilk başta mensûr

kısımlar yer alarak başlığın açıklaması mahiyetinde bir giriş yapılır ve ardından manzûm parçalar eklenir.

Mesnevî

Şîr-i peşmîn ezberây-ı ged kunend

Bu Museylemrâ lakab Ahmed kunend

Ol tayife-yi mezmûme şîrân-ı hakikat ve merdân-ı tarikat olmak kıyâsı ile libâsların yünden eyleyüp dervîş sûretinde olurlar penbeden düzilmiş arslan gibi görünüp halkı bu hîle ile me'kil idinürler ne'ûzu billâhi minşurûrihim bu makûle tâyifeyi tezvîr-i nihâddan ihtirâz lâzımdur.

Dâstân-ı pâdşâh-ı Cuhûd ki Nasrâniyânâ mîgeşt ezta'assub-ı millet-i hod

Millet-i 'Îsâ 'aleyhisselâmun zamânında Cuhûd içinde zulm ile ma'rûf ve mekr ile meşhûr bir pâdşâhları var idi ki millet-i 'Îsâ'nun düşmeni ve tâyife-yi Nasrânî'yi helâk itmek 'âdeti idi Hazret-i Mûsâ ve 'Îsâ 'aleyhisselâmun esrârlarından agâhî olmayup anlarun yegâneliği ahvâlin bîgânelik mülâhaza eyler idi nitekim bir üstâd şâkirdine buyurdu ki hücrede bir şişe vardur taşra götür meger şâkird ahvel idi biri iki görmekle didi ki şişe ikidür kankısını getüreyüm ol dahı şişenün birini uvadıp birisini götür diyü buyurur [33b]

İntihâb-ı Şerh-i Mesnevî, Mesnevî'nin birinci cildinden seçme beyitlerin açıklanmasıyla oluşturulmuş bir eserdir. Eser, ilk önce Hacı Pîrî'nin hayatının özeti mahiyetinde bilgiler verdikten sonra pâdişâha merâmını anlatır nitelikte bir sayfalık metinle başlar. Bundan sonra Osmanlı devri eserlerinin ortak özelliği sayılan Allâh'a hamd ettiği hamdele ve ardından peygamber efendimize salavat ve sevgisini gösterdiği salvale gelir. Ardından ayrı bir başlık atılmasa da eser sebab-i telif cümleleriyle devam etmektedir. Yine devam eden sayfalarda kullandığı kaynaklardan bahsetmiş ve birçok ayetten yararlanarak insanın var olma sebebini kendine has bir şekilde anlatmıştır.

Mesnevî'nin ilk 18 beytini araya birçok alıntı ekleyerek detaylı bir şekilde şerh eden Pîrî Efendi, padişah ile cariyenin hikâyesine gelene kadarki beyitlerin sıralarını değiştirmeden şerh etmiştir. Birinci ciltte olan hikâyelerin hepsi şerh

edilmez ve hikâyelerin kimisi tek beyit hâlinde yapılırken bunun yanında ikişerli, üçerli ve daha fazla beyitler alt alta sıralanarak şerh edildiği görülmektedir.

Mesnevî

Bûd şâhî derzamân pîş ezîn

Mulk-i dunyâ bûdeş ü hemmulk-i dîn

İttifâken şâh şud rûzî suvâr

Bâhavâs-ı hîş ezberh-i şikâr

Yek kenîzek dîd şeh berşâhrâh

Şud gulâm-ı ân kenîzek cân-ı şâh

Murg-ı cânêş derkafess ten mîtapîd

Dâd mâl u ân kenîzekrâ harîd

Çun harîd ûrâ vü berhordâr şud

Ân kenîzek ezkazâ bîmâr şud [22a]

Şerh edilen hikâyelerin en sonu da Ömer zamanında şehre ateş düşmesi başlıklı hikâyedir. *Hâtîme-yi Kitâb-ı Müstetâb Der-Vasf-ı Pür-Melâl* başlığı ile yazılan hatime kısmıyla eserini temmet yapan şârih Sultan III. Murad'ın şehzadesi Muhammed'in sünnetinde eserini padişaha sunduğunu yazar ve ardından eserinin bitişine tarih düşer.

2.3. Eserin Kaynakları

Hacı Pîrî'nin Mesnevî şerhi İslâmî kaynaklarla iç içe olan bir eserdir. Zaten her şârih böyle bir eseri şerh ederken evvelâ başvuracakları kaynaklar İslâmî temelli kaynaklardır. Bir beyti yorumlarken ilk önce o beyitte var olan ibâreleri anlamak ve ona lazım gelen açıklamaya uygun donanımda olmak gereklidir. Bundan dolayıdır ki Hâcî Pîrî'nin de kendinden önce ve sonraki şârihlerin yaptığı gibi kaynaklarını âyet, hadis, Arapça ibâreler, Farsça şiir kesitleri, atasözleri gibi hem İslâmî olarak hem de toplumsal bilgi açısından önemli kaynaklara başvurması doğaldır. Bir diğer kaynak da kendisinden önce Mesnevî şerhi yapmış

şârihlerin eserleridir. Nitekim şârih de eserin girişinde kullandığı kaynakları belirtmiştir. Buna göre;

Ba'zısı eblağ-u's-sülehâ ve efdalü'l-fuzalâ Hüseyin Hârezmî'nün ibâret-i Fûrs ile olan icmâlinden... Ba'zı Mevlâna Surûrî şerhinün tafsilâtından... Ba'zı kelimât-ı tayyibe-yi ekâbirden... Mutâyebât-ı mu'tebere-i efâzıl... Ehl-i yakînün elfâz-ı dürer-bârlarından... Kariha-yi fakîrden zuhûr iden ma'ânî-yi dil-pezîrden derc olun... [3a].

Hâcî Pîrî şerhini kaleme alırken ayet, hadis gibi genel kaynakların dışında kendi bahsettiğine göre Hüseyin Harezmî'nin (ö. 839/1435-36) Mesnevî'nin ilk üç kitabına yapmış olduğu *Cevâhiru'l-Esrâr ve Zevâhiru'l-Envâr* adlı Farsça şerhi (Gökbulut, 2013: 43) ve Sürûrî'nin (ö. 1562) Mesnevî'nin tamamına yazılmış Farsça şerh olan *Şerh-i Mesnevî* adlı eserlerini kaynak edinmiştir (Güleç, 2010: 171). Yine şârih giriş kısmında bahsetmese de eserinde Mevlâna'nın diğer bir eseri olan Divân-ı Kebîr'den de kaynak olarak yararlanmıştı.

2.3.1. Ayetler

Ayetler, bu gibi eserlerin ana kaynakları sayılır. Mesnevî gibi eserlerde sıkça başvurulmuş Kurân-ı Kerim, şârihin söylediklerini ispat için çok önemli bir kaynaktır. Amaç şerhini en doğru şekilde aktarmaktır. Şârih ayetleri beytin açıklamasını yaparken en uygun yerde kullanmıştır.

*Havâss-ı zâhirün seyri ancak bu kürre-yi gabrâdadur ammâ havâss-ı bâtınun seyri cevî-i semâ ve kubbe-yi hadrâdadur bu hiss 'âlim-i şekk ü reybdâ seyr ider benî âdem berr ü bahrde ya'nî mülk ü melekûtda mahmûl-i 'inâyet-i İlâhîdür niteki **ve lekad kerremnâ benî âdeme ve hamelnâhum filberri velbahri** ³¹bu hâlete işâret vâfidür zümre-yi insân ref'-i medâricde nerdbân-ı pençpâye-yi 'avâlim-i hamseyi ayağı altına alup... [42b].*

2.3.2. Hadisler

Sıkça kendisinden istifade edilen kaynakların başında gelen hadis-i şerifler, genellikle Arapça olarak verilmektedir. Şârih, beyti açıklarken hadis-i şerifi en uygun yere koyarak şerh etmiştir.

³¹ “Andolsun, biz insanoğlunu şerefli kıldık. Onları karada ve denizde taşıdık.” (İsrâ/70)

*Ve hakikat-i edeb oldur ki her hâlde Hazret-i Risâlete mutâba'at ve mutâbakat ideler zîrâ ki mekteb hâne-yi edeb **eddebenî rabbî fe ahsene tedîbide**³² müeddeb ve mühezzeb olan anlardur... [24b]*

2.3.3. Peygamber Kıssaları

Şârihlerin faydalandığı önemli kaynaklardan biri de peygamber kıssalarıdır. Mevlâna, Mesnevî-yi Şerîf'inde Hz. Muhammed, Hz. Musa, Hz. İsa gibi birçok peygamberden çeşitli yollarla bahsetmiştir. Dolayısıyla şârih, eserinde Mesnevî beyitlerinde atıfta bulunulan olayları izah ederken peygamberlerin hikâyelerinden yararlanmış ve şerhini daha da değerli bir hâle getirmiştir.

*...niteki Hazret-i Mûsâ 'aleyhisselâm muhibb ve tâlib idi kendü fi'li ile gitdi ki **velemmâ câ'e Mûsâ** limikâtinâ çünki **erînî enzur ileyke** diyü kendü yolından geldi ise **len terânî** hitâbıyla red olındı ammâ Hazret-i Hâce 'aleyhisselâm ki mahbûb-ı Hakk ve matlûb-ı kâdir-i mutlak idi **subhânellezî esrâ bi 'abdihî leylen** fehvâsı ile hazret-i 'izzet yolından kâbe kavseynden makâm-ı avâdaniye yetiştürdiler ve varlık libâsını vücûdundan çıkarup sıfat-ı rahmet hıl'atı ile girü halkı da'vet için gönderdiler iletdükleri zamânda Muhammed idi gönderdikleri zamânda **vemâ erselnâke illâ rahmeten lil'âlemîn** ile 'âlemlere rahmet oldu lâcerem kemâl-i vuslat ve ref'-i isneyniyyet ve isbât-ı vahdetden sonra şikeşteğân-ı ümmet ve zu'afâ-yı millete bu beşâreti yetiştürdiler şol ki Burâk-ı himmeti mertebe-yi beşeriyyetden sidretü'l-müntehâ-yı rûhâniyyete irişmege kâdir olmaya ol kimesne Hazret-i Hâce 'aleyhi's-salavatu vesselâmun 'atebe-yi sa'âdet me'âbına baş koyup kemer-i mutâva'ati miyân-ı câna bende eylesün innellezîne yubâyiüneke innemâ yubâyiünallâh muktezâsı üzere benüm ceybime ittibâ' idüp derece-yi mahbûbiyyet ve mertebe-yi kurbiyyete yitişsün kul inkuntum tuhibbûnallâhe fe'ttebiûnî yuhbibkumullâhu anlar dahı ma'âric-i habîbu'llâhdan nasîb alsun ammâ Hazret-i Mûsâ 'aleyhisselâm kendü yolından gelmek ile Tûr Tagı üzerinde tecellîyi âsârında müşâhede idüp ol hâlde kendü sıfâtı ile kâyim olmagın tecellî-yi Hakk'a tahammül itdi Mûsâ serhoş oldu zîrâ deryânun telâtum-ı emvâcından ol kimesneye haşyet vardur...[18b-19a].*

³² “Beni Rabb'im terbiye etti, edeplendirdi, O'nun edeplendirmesi ne güzel!”

2.3.4. Kelâm-ı Kibârlar, Arapça İbare, Atasözleri ve Deyimler

Hâcî Pirî şerhinde din büyüklerinin ve muteber kişilerin kelimelerini kullanarak Arapçadaki söz öbeklerine de eserinde yer vererek şerhini zenginleştirmiştir. Şu ana kadar atasözlerinde de birçok örnek görülen mezkûr Mesnevî şerhi, ayet, hadis iktibasları kadar topluma mâl olmuş bu kültürel zenginliklere de ziyadesiyle başvurarak şerhini kıymetli hâle getirmiştir. Bununla birlikte eserde atasözlerinin çoğu Arapçadır. Türkçe atasözleri çok az da olsa bulunmaktadır.

*Küllî şey'in yericü ilâ aslihi*³³ (56b). *Kelâm-ı Kibâr*

*Ustur zehebeke ve zehâbeke ve mezhebeke*³⁴ (66b). *Kelâm-ı Kibâr*

*Ez-zalemma vaz'ü'-şey fî gayri mevzu'a*³⁵ (74b). *Arapça İbare*

*Küllî şey'in mine'z-zarîfin zarîf*³⁶ (62b). *Atasözü*

Eserde bir elin parmağını geçmeyecek kadar Türkçe atasözü de bulunmaktadır:

El elden üstün olur. (66a)

Eylük idene eylük lâzım olur. (91a)

Eserde deyim olarak ise aşağıdaki örnekler göze çarpar:

yoldan çıkarmak (59a)

egri görüp galat düşmek (59b)

gönül virmek (63a)

gözin bağlamak (76b)

endâmına lerze düşmek (87b)

2.4. Eserin Dili ve İmla Hususiyetleri

İntihâb-ı Şerh-i Mesnevî, Türkçe kelime ve kelime gruplarının az sayıda olduğu bir eserdir. Özellikle pâdişâhlardan ya da önemli şahsiyetlerden bahsederken zaten ağır olan dil daha da ağırlaşarak anlaşılması zor hâle gelmektedir. Genellikle Arapça-Farsça kelime, kelime grupları ve tamlamalar çok sayıdadır. Hem girişteki hem de bitişteki pâdişâhlardan bahsettiği kısımlarda

³³ “Her şey aslına rücu eder.”

³⁴ “Altınını (paranı), yolunu ve mezhebini gizle.”

³⁵ “Zulüm, bir şeyi kendisine ait olan yerin dışına koymaktır.”

³⁶ “Zarif olanın her şeyi zariftir.”

görüldüğü gibi dil daha ağır hâle gelmektedir. Örnek olarak 172a'daki padişahlardan ve şehzâdelerden bahsettiği kısım verilebilir:

İntihâb-ı şerh-i mezkûr mîrlivâ iken ibtidâ olunup sancâkdan mazûl vâki olup mahrûsa-yi İstânbûlda mülâzemet-i âteş ile cism-i nâtivân tennûr-ı dilde biryân ve murg-ı cân bûstânı hazânda nâlân u giryân iken sermâye-yi izz ü devlet ve pîrâye-i tâc u taht pertev-i envârı celâlet zîver-i eflâk-i azamet tab-ı selîm ü zihn-i müstakîm Hazret-i Sultân Murâd bin Sultân Selîm etâla'llâhu ta'âlâ ömrâhu ve sa'âdetehu bi-lutfihi'l-amîm ism-i şerîfleri ihtitâma yitişdi şol zamânda ki sûr-ı pür-hubûr müstevcibü's-sürûr pürmevhîbet ü cem'iyyet ve lîme-yi hitân-ı şehzâde Sultân Muhammed-i cüvânbaht idi etâla'llâhu ta'âlâ 'ömrâhu ve ebbede rif atehu ilâ-yevmi'l-kıyâme ol hâlde hâtır-ı münkesire bu hâtıra hutûr itdi ki bu sûr-ı hümayûn tarîk-i sa âdetüñ reh-nümûnı ve devlet-i bîmünteñânun mazmûnidur dergâh-ı felekmedârlarına lâyük armaganun yogısa hazîne-yi sînede mahzûn olan cevâhir-i girânîmâye bu bâbda külli sermâyedür [172a].

Eserde, kimi yerde daha sade, açık ve anlaşılır bir dil kullanılmış, tamlamalar az olsa da Arapça-Farsça kelimeler yine fazladır. Lâkin bu durum eserin geneline bakıldığında söyleniş itibarıyla Türkçeye uygunluğundan dolayı anlaşılırdır.

...Balgamdan mürte'aş olanun eli bîihtiyâr lerze ider ve biri dahı kendü ihtiyârı ile ditredür bu mukarerdür ki biri ıztırârî ve birisi ihtiyârîdür ihtiyârı ıztırâra kıyâs olunmaduğı zâhirdür ihtiyâr ile eli ditretmekde nedâmet ü peşîmânlık vardır [91b].

...güyâ ki Hindûstândan bir fîl getürüp bir karañluk ev içine koydılar ve tâliblere bir bir varup görmege ruhsat virdiler her biri fîlün 'uzvından birine yapışup bir nesneye teşbîh itdiler ayağına el viren direk ola diyü mülâhaza eyledi ve kulagına yapışan süfreye ve hortûmına el viren boruya benzetdi taşra çıkup ne gördük diyenlere her biri fehîm itdüğü vechle haber virdi lîkin hiçbiri hakîkatinden haberdâr olmadı... [109a-109b].

Şârih genel itibarıyla hareke kullanmazken eserde telaffuzunu bizzat belirtmek istediği kelimeye hareke koyarak okutmuştur.

İntihâb-ı Şerh-i Mesnevî'de arkaik kelimelere de rastlanmaktadır.

assı kılmak (yarar sağlamak) **degme kez** (her zaman) **görk** (meziyet, süs, fer) **gözgü** (ayna) **toğulğa** (Miğfer) **yap yap** (sessizce, yavaş yavaş) **yavı kılmak** (kaybetmek) **yarağ it-** (hazırlık yapmak) (Sevindik, 2019: 42).

2.5. İntihâb-ı Şerh-i Mesnevî'nin Şerh Metodu

Şerh yapılırken genellikle klâsik şerh yöntemini kullanan şârihler aynı zamanda kendinden önceki Mesnevî şârihlerinin izledikleri yollara da başvururlar. Klâsik şerh yönteminde izlenen yol ise önce şerh edilecek metin verilir, sonrasında da metnin şerhi yapılır. İntihâb-ı Şerh-i Mesnevî eserinde de klâsik şerh yönteminin yanında kendinden önce yapılmış olan şerhlerden de yararlanmıştır.

Mezkûr eserde evvelâ klâsik yöntemi kullanan şârih Mesnevî'de geçen başlıkları ve beyitleri vermiş, ardından bunları şerh etmiştir. Şârih, beyitleri ve başlıkları elinden geldiğince tafsilatlı açıklamış bazen mısra mısra ve mücmel şekilde açıkladığı beyitlere rastlanmıştır.

Her kesî kû dûr mând ezas-ı hîş

Bâzcûyed rûzgâr-ı vasl-ı hîş

Zümre-yi insân filhakîka cevher-i rûhânî ve latîfe-yi rabbânîden 'ibâretdür bu kâlib-ı zulmânî ve heykel-i cismânî ile musavver degüldür bu kafes-i müseddesde giriftâr olmadın ol şehbâz-ı bülendpervâzun âşiyânı hazâyir-i kuds u mecâlis-i üns idi ki 'aleddevâm bâg-ı müsemmen-i Firdevs'de tâvusleyin cevelân ve ol şem'-i pürnûruñ huzûrında pervâne gibi deverân iderdi ve bu ecrâm-ı süflî ve heyâkil-i 'ulvî anun zîr-i bâl-i himmetünde beyzâdan kemter görünürdi [6a]

Mısrâ'

Âteşest in bâng-i nây u nîst bâd

Ve eger ateşün yogısa yokluk ihtiyâr eyle tâ ki hâl dili ile dimiş olasın.

Mısrâ'

Her ki in âteş nedâred nîst bâd

Du'â'en 'aleyh olmaduğı takdîrce nîstbâd 'ibâreti yoklığa tergîb için olduğı zâhirdür [10b-11a]

Hâcî Pîrî, Mesnevî'de olmayan bazı Farsça ve Türkçe şiirleri kullanarak bazı beyit ve hikâye başlıklarını mufassal bir şekilde açıklamıştır.

Şârihin bazen de birden çok beyti art arda getirerek ikişerli üçerli hatta beşerli beyit gruplarını birlikte şerh ettiği de görülmüştür.

Mesnevî

Bûd şâhî derzamân pîş ezîn

Mulk-i dunyâ bûdeş ü hemmulk-i dîn

İttifâken şâh şud rûzî suvâr

Bâhavâs-ı hîş ezbehr-i şikâr

Yek kenîzek dîd şeh berşâhrâh

Şud gulâm-ı ân kenîzek cân-ı şâh

Murg-ı cânêş derkafes ten mîtapîd

Dâd mâl u ân kenîzekrâ harîd

Çun harîd ûrâ vü berhordâr şud

Ân kenîzek ezkazâ bîmâr şud [22a]

İbtidâ-yı kıssa budur ki bir pâdşâh-ı pürma'dalet ve bir sultân-ı gerdûn menzilet-i seyr-i mülûk için süvâr olup bir kenîzek-i mâhrû ve siyâh mûya râst gelmek ile murg-ı rûh-ı pürfütûhı anun zülf-i girihgîri bendine giriftâr u çeşm-i fettânı sevdâsında âşuftekâr oldı ahir emvâlini nihâyet ile harîdâr olup kazâ-yı îlâhî ol kenîzek bîmâr oldı ma'lûmdur ki bu dâr-ı fenâda ve bu bâzâr-ı derd-i 'anâda hîçbir metâ' yokdur ki râhatında cerâhatı ve huzûrunda mihneti ve hamrında humârı ve gülünde hârî olmaya [22a].

Sonuç

Hâcî Pîrî'nin İntihâb-ı Şerh-i Mesnevî adlı eseri birçok yönden önem arz eden bir Mesnevî şerhidir. Bu eser Mevlâna'nın Mesnevî'sinin I. cildine ait seçme beyitlere yapılan şerhtir. Şârih eserinin başında da anlattığı gibi eğitimli ve bilgili biridir. Çeşitli görevlere gelmesi de bunu göstermektedir. Kezâ şerhinde kullandığı Arapça-Farsça kelimelere ve şerhleri açıklamalarına bakacak olursak dil eğitimi almış ve tasavvufî bilgisi olan bir şârih yorumunda bulunabiliriz.

Şârih eserini yazarken kendinden önce Farsça kaleme alınan Harezmi'nin ve Surûrî'nin şerhlerinden etkilenmiş ve şerhini kurarken bu iki şerhten referanslar

alarak eserini oluşturmuştur. Her tasavvufi eserde görüldüğü üzere  ntih b-ı şerh-i Mesnevî'de de ayet ve hadislere çokça başvurulmuştur. Ayet, hadis yanında peygamber kıssaları gibi  sl m  kaynaklardan da istifade etmiştir. şârih, birçok muteber kişinin sözlerini, Arapça ibâreleri, atasözleri ve deyimleri kullanarak eserini zenginleşirmiştir.

şârih eserinde klâsik şerh metodunu uygulamaya çalışmış ve burada mufassal şerh ile mücmel şerh yaparak karışık bir şekilde beyitleri şerh etmiştir. Bunun yanında birden çok beyti art arda vererek şerh etmiştir.

Gelenekselleşmiş olan Mesnevî şerh etme her y zylda her şârihin bilgi birikimine göre yeniden başka isimlerde başka şekillerde şerh edilmiştir. Bununla birlikte her Mesnevî şerhi eserleri kendince yeni bir bilgiyle Mevlâna'nın ölümsüz olan eserini insanların yoluna fener niyetiyle sunmuştur. Nitekim Hâcî Pîrî'nin eseri de döneminde önemli bir yol gösterici olarak kendinden sonra gelecek olan ş rihlere bayrağı teslim etmiştir. Bu bayrağı niceleri her y zylda alıp daha iyi anlama ve anlatma çabasında bulunarak insanlığı Mevlâna'nın aydınlık yoluna davet etmişlerdir.

Kaynakça

- Avşar, Z. (2007). Rûhu'l-Mesnevî'de Mesnevî'nin İlk 18 Beytinin Şerh Yöntemi, *Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları* 2/3, 59-72.
- Avşar, Z. (2008). Tenkitli Metin Neşrinde İmla Sorunu Üzerine Yeni Düşünce ve Öneriler. *Turkish Studies*, 3/6, s. 59-95. doi.org/10.7827/TurkishStudies.452
- Ayar, N. (2021). *Hacı Pîrî Efendinin İntihâb-ı Şerh-i Mesnevî Tercümesi [İnceleme-Metin (111a-1b)]*, Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Ü.
- Demirel, Ş. (2007). Mevlâna'nın Mesnevî'si ve Şerhleri. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 5/10 (2007), 469-504.
- Gökbulut, S. (2013). Kemâleddin Hüseyin Harezmî ve Yarım Kalmış Farsça Mesnevî Şerhi. *Sûfî Araştırmaları-Sufi Studies*. 4 (8): 37-47.
- Güleç, İ. (2004). Türk Edebiyatında Cezîre-i Mesnevî Şerhleri. *Osmanlı Araştırmaları=The Journal of Ottoman Studies*: Prof. Dr. Nejat Göyünç Armağanı 2 (24): 159-179.
- Güleç, İ. (2006). Mevlâna'nın Mesnevî'sinin Tamamına Yapılan Türkçe Şerhler. *İlmî Araştırmalar* (22), 135-154.
- Güleç, İ. (2008). *Türk Edebiyatında Mesnevî Tercüme ve Şerhleri*. İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Güleç, İ. (2010). Sürûrî, Muslihuddin Mustafa. *İslâm Ansiklopedisi*. C. 38. İstanbul: TDV Yay. 170-172.
- Mehmed Süreyya (1311), *Sicill-i Osmânî II*, İstanbul: Matbaa-yı Âmire.
- Özdemir, M. (2016). Mesnevî'nin Türkçe Şerhleri. *Turkish Studies*, 11/20, 461-502. doi.org/10.7827/TurkishStudies.10093
- Sevindik, B. (2019). *Hacı Pîrî Efendinin İntihâb-ı Şerh-i Mesnevî Tercümesi [İnceleme-Metin (53b-110b)]*, Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Ü.
- Temizel, A. (1996). *Mevlâna ve Mevlevîlikle İlgili Eski Harfli Türkçe Eserler ve Müellifleri*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Temizel, A. (2009). *Mevlâna Çevresindekiler, Mevlevîlik ve Eserleriyle İlgili Eski Harfli Türkçe Eserler*, S. Ü. Mevlâna Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Konya.
- Uçar, A. (2022). *Hazînetü'l-Ebrâr, IV. Cilt, İnceleme-Metin-Sözlük*. İstanbul: Rûmî Yayınları.

- Uzunlu, C. (2017). *Hacı Pîri Efendi'nin İntihâb-ı Şerh-i Mesnevî Tercümesi [İnceleme-Metin (1b-53b)]*, Yüksek Lisans Tezi. Konya: SÜ.
- Yavuz, A. F., Özen, İ. (1972). *Osmanlı Müellifleri*. İstanbul: Meral Yay.
- Yıldız Er, E. (2018). *Hacı Pîrî-İntihâb-ı Şerh-i Mesnevî (1-50 Varak) (İnceleme-Metin)*. Yüksek Lisans Tezi. Kocaeli: Kocaeli Ü.